

////// recenze / review //////////////////////////////////////

KONEČNĚ O NEKONEČNU. LEIBNIZŮV DIALOG *PACIDIUS PHILALETII* VYCHÁZÍ V ČESKÉM PŘEKLADU

Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Pacidius Philalethi – Pacidius Philalethovi*. Přeložil Jan Makovský. Praha: Oikoymenh, 2019. 341 stran.

JITKA KADLEČÍKOVÁ

Katedra filozofie, Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 12, 771 80 Olomouc
email / jitka.kadlecikova01@upol.cz

Někdy se přihodí, že v nějaké oblasti filosofie vyjde text, který daná disciplína potřebovala – jen o tom nikdo nevěděl. Příkladem takové novinky je publikace *Pacidius Philalethi – Pacidius Philalethovi*, latinsko-české vydání Leibnizova dialogu *Pacidius Philalethi*. Překlad opatřil Jan Makovský, který také dialog obohatil o rozsáhlý poznámkový aparát a vlastní interpretaci Leibnizova textu. Zdůrazněme přitom, že se Makovský zvláště zabývá problémy nekonečna a kontinua, které začaly být v novověku tematizovány, a to například na základě objevu infinitezimálního počtu a debat o tzv. zákonu kontinuity.

Proto nás nemůže překvapit, že se v recenzovaném díle zaobírá velíkánem, který oběma těmito pojmům – „nekonečno“ a „kontinuum“ – věnoval velkou pozornost, a tím je Gottfried Wilhelm von Leibniz. *Pacidius Philalethi – Pacidius Philalethovi* je unikátní hned v několika směrech. Jde o vydání latinského originálu se zrcadlovým českým překladem, opatřené rozsáhlým poznámkovým aparátem a komplexní studií o šesti kapitolách, která nese název „Pacidius v labyrintu kontinua“.

Lační čtenáři Leibnizovy přírodní filosofie si dosud museli vystačit s celkem omezeným množstvím českých překladů Leibnizových textů i česky psané sekundární literatury. To je možná jeden z důvodů, proč Leibniz někdy bývá zobrazován jako náboženský myslitel a idealista, ačkoli byl stejnou měrou filosofem přírodním a proponentem vědecké metody. Makovského překlad i analýza Leibnizovy přírodní filosofie si nepochybně

zaslouží naši pozornost i proto, že velmi příznačně klade důraz na tuto stránku Leibnizova myšlení.

Příjemným doplňkem recenzovaného díla je publikace *Leibniz et leibnizianismes*, kterou editoval právě Jan Makovský a která vyšla jako speciální číslo *Filosofického časopisu* rovněž v roce 2019.¹ Sbírka je psána francouzsky a je tvořena jedenácti velmi různorodými články, které pocházejí od badatelů z různých koutů světa. Zde uveřejněný Makovského článek je dalším vhledem do problematiky kontinua v kontextu novověké vědy a čtenář zde nalezne i další relevantní analýzy různých aspektů Leibnizova díla.

Stejně jako celé Leibnizovo dílo má i *Pacidius Philaletovi* mnohá specifika, která jednoznačnou interpretaci poněkud komplikují. Jedná se totiž o platónský dialog (!) „o povaze změny a kontinua, nakolik jsou obsaženy v pohybu“ (pozn. i, s. 8), který Leibniz sepsal na palubě lodi z Anglie do Holandska roku 1676. Dílo zachycuje fiktivní rozhovor mezi Charinem, který se vyžívá ve fyzikálních experimentech, avšak „mechanická věda mu nestačí“, Theophilem, pánem „vyššího věku a znamenitého úsudku“, který se ve stáří oddal službě Bohu, Gallutiem, znamenitým lékařem a vědcem, a Pacidiem, Leibnizovým „Sókratem“, který nepředstavuje nikoho jiného než stylizaci samotného autora (s. 11). Na konci dialogu však nalezneme také příslovečný literární „plot twist“ – zjištění, že dialog je ve skutečnosti určen nám, jeho čtenářům. Jméno „Philaethes“ z názvu díla totiž není ničím jiným než přemýčkou řeckého výrazu *Alethophil* – milovník pravdy.

Dá se říci, že dialogická forma Leibnizova díla je známkou jeho skromné opatrnosti a skepticismu ohledně vyvozování absolutních závěrů. Na jednom místě Leibniz vtipnou formou naznačuje, že dialog vůbec nechtěl sepsat: popisuje, že mu společníci vyhrožovali vykradením truhly s jeho poznámkami či nekonečnými nadávkami, pokud dílo nenapiše. Toto dílo bychom proto měli brát s rezervou, neboť sám autor nás jako správný *alethophil* upozorňuje na to, že si tématem není příliš jistý. Makovský si je tohoto problému dobře vědom, a ve své studii proto pracuje s mnohem rozsáhlejším vzorkem Leibnizova díla.

Na počátku dialogu vede Pacidius se svými společníky vášnivou debatu o metodě přírodní filosofie a filosofického zkoumání pojmů z přírodních věd, jejichž samotná povaha je fyzikálně, matematicky i ontologicky nejasná. Ačkoli v centru Leibnizovy filosofické pozornosti nepochybně stojí Bůh, tato část dialogu ukazuje na to, že Leibniz odmítá koncept Boha využívat jako vědecké *vysvětlení*. Účastníci dialogu se explicitně shodují na tom, že

¹ Viz Jan Makovský, ed., *Filosofický časopis* 67, speciální číslo *Leibniz et leibnizianismes* (2019).

jejich úkolem je nevzdat se vědeckého vysvětlení ve prospěch teologického chápání přírodních jevů jako zázraků.

Na druhé straně ony Leibnizovy obezřetnosti ohledně vyvozování abso-
lutních závěrů, která se odráží mimo jiné v dialogické formě díla, stojí jeho
pevná víra v jistotu (nikoli jen statistickou správnost) rozumového poznání.
Sókratovskou metodu oceňuje i proto, že „v myslích jsou zasetá semena
všeho vědění“, spíše než jen proto, že by mu umožňovala vyjadřovat se
nepřímo (s. 9). Důsledky této „rozpravy o metodě“ představují nejlákavější,
ale i nejzranitelnější aspekt Leibnizova myšlení. Fiktivním postavám totiž
jde o nalezení jakési hraniční disciplíny mezi geometrií a fyzikou a mezi
metafyzikou a přírodní filosofií. Tato „věda o pohybu“ tudíž musí zahrnovat
správnou kombinaci induktivní a deduktivní metody, experimentů i úvah.
Metafyzika je pro Leibnize jednoznačně „kontinuální“ s přírodní filosofií –
jako je tomu zvykem u modernějších filosofů.

Výchozí otázkou Leibnizova díla přitom je: co je pohyb? Je jasné, že
pohyb je kontinuem, neboť je spojitý. Co to však znamená? Makovský navr-
huje, že „idea spojitosti svůj původ čerpá v docela konkrétní lidské praxi“:
naše smysly nám ukazují dokonalou spojitost v podobě plynutí řeky, nebeské
klenby či pohledu na oceán (s. 133). Rovněž Pacidius začíná rozpravou o po-
vaze intuic ohledně spojitých veličin. Okamžitě se však vyjeví, že intuitivní
představa jeho společníků je chybná, ba kontradiktorní, ačkoli se jedná
o vzdělané diskutéry. Je-li pohyb jakožto kontinuum dělitelný, je možno
jej rozdělit na konečné množství diskrétních jednotek? To by se snad zdálo
absurdní, neboť takové jednotky by musely být samy nedělitelné, a tudíž
nemít velikost. Pokud se však z takových jednotek neskládá, jakou může mít
povahu? Proto Pacidiovi společníci přitakávají jeho výzvě prozkoumat tuto
otázku systematicky.

Samotným pojmem kontinua se Makovský zabývá v první kapitole své
studie. Právě okruh otázek po povaze pohybu, ale i změny, prostoru, času
a nekonečna byl filosofy poeticky nazýván „labyrintem“. Makovský se zde
snaží nalézt „Ariadninu nit“, která by nám pomohla se z labyrintu vysvo-
bodit (s. 142–43). V tomto navazuje na další zahraniční myslitele, jako jsou
například Richard Arthur, Nicholas Jolley, Christia Mercer, Donald Ruther-
ford, Daniel Garber, Glenn A. Hartz a mnozí další. Samotná Makovského
studie systematizuje a formalizuje myšlenky Leibnizova dialogu, avšak je
mnohem více než pouhým komentářem k tomuto textu.

Makovský má tendenci vyjadřovat se velmi bohatým až poetickým
jazykem. To je často vítaná a osvěžující forma psaní, a je přitom vždy zcela
zřejmé, že autor je seriózním odborníkem. Někdy však tato estetizace psaní

může vést k nesrozumitelnosti a určité vágnosti. Kromě filosofů se tak při čtení Makovského musíme do určité míry stát literárními interprety.

První kapitolu studie Makovský zakončuje svým typickým dramatickým vyjádřením nesmírnosti labyrintu. Labyrint je vším možným, je to sídlo netvora, je to bludiště klamu a iluze; je dokonce i symbolem samotného studia filosofie, které nám vždy znova nabízí naději, že nalezneme správnou cestu ven! Dodává, že „nejvlastnější povahou třeba i snového labyrintu je právě spojitost: labyrint a *filum Ariadnes* se kladou jako rovnocenné pojmy“ – ať už to znamená cokoli (s. 143). Když však odhlédneme od poněkud extravagantního stylu vyjadřování, Makovského přístup k Leibnizově filosofii je nedocenitelný svým obsahovým zaměřením.

Aristotelská představa, že pohyb je změna místa a že se nějakým způsobem nachází ve věcech, je diskutéry hned zkraje vyvrácena. Stav změny by totiž musel být odlišný jednak od stavu před změnou, tak od stavu po změně. Jde-li však o změnu, kde se oba stavy komplementárně vylučují, může nastat rozpor, neboť vznik „třetího stavu“ by vedl k porušení zákona sporu. Pacidius tento rozpor demonstroe na kontradiktorických pojmech života a smrti: nechce se nám přece říci, že umírající není ani mrtvý, ani živý. Charinus tedy přichází s jinou hypotézou: konec života a začátek smrti musí být dvěma různými body v čase, aniž by mezi nimi mohl nastat nějaký *stav* umírání. Námětem následné diskuze je tedy otázka, zda jsou takové body v čase – který je rovněž kontinuem – vůbec myslitelné či fyzicky realizovatelné. Na tomto místě se může zdát, že jde o pouhou spekulaci: pojmy života, umírání a smrti jsou přece mnohem vágnější než pojmy přírodní filosofie. Ukazuje se však, že všechny pojmy, které vnímáme jako spojité, už jen z čistě logického hlediska čelí podobným paradoxům.

Na tomto místě se Leibniz dostává do již zmíněné pasti: snaží se řešit problémy *fyzického* světa pomocí *geometrických* idealizací. Diskutéri tedy koketují s možností, že to, co se nám jeví jako změna, nakonec není ničím jiným než seskupením dvou bezprostředně sousedících bodů. Avšak – a to je výchozím problémem celé naší diskuze – vzdálenost mezi těmito dvěma body při pohybu by musela být nejmenší možná, tedy nekonečně malá, což v přírodě není realizovatelné. Pohyb v přírodě je vždy aktuální: není složen z pohybů potenciálních a nekonečně malých.

Toto napětí mezi geometrií a fyzikou Makovský tematizuje ve druhé části své studie. Aby komplikací nebylo málo, Leibniz rovněž mluví o dvou typech „labyrintu“ – labyrint kontinua je jedním z nich, zatímco druhý z nich tvoří otázky po svobodě, nutnosti a původu zla. Právě mezi těmito dvěma labyrinty Leibniz hledá chybějící článek mezi fyzickým, mechanic-

kým světem a světem imateriálních entit. Jak již bylo řečeno, tento pokus o syntézu všech druhů poznání je typickým znakem Leibnizovy filosofie, která stojí i padá právě s možností této spojitosti mezi vědou a ostatními druhy poznání.

Makovský nakonec shrnuje, že „mezi oběma labyrinty se rozprostírá logické kontinuum“ (s. 148). Avšak je takové „logické“ kontinuum vůbec možno cele poznat? Leibniz sám již v dialogu naznačuje, že některé pojmy z naší běžné praxe (například pojmy větší a menší) na nekonečno jaksi nelze aplikovat. Makovský sám tvrdí, že některé aristotelské úvahy o nekonečnu jsou nesmyslné a že ukázat tuto nesmyslnost je „ostatně účelem této studie“ (s. 169). Světy konečného a nekonečného se tak zdají být v nějakém smyslu zcela oddělené a nesouměřitelné. Příroda je totiž zkušenostní. Není pak svět nekonečna pouhou „geometrickou licencí“ (s. 199)?

Nekonečno je *paradoxem*. Leibniz coby Pacidius se stále dokola právě v takové aporii ocitá: pohyb není prostřední stav, nemůže se dít ve skocích, a nemůže se ani realizovat jako projití nekonečné mnoha stavů. Ke konci dialogu se tedy uchýlí k jedinému možnému řešení, které snad zbývá: pohyb je *aktuálně* rozdělen do *nekonečné mnoha* navzájem různých pohybů. Čas není nekonečně dělen v okamžiky a prostor v body. Nedělitelné nejsou části času a prostoru, ale jejich meze či limity, což je něco ontologicky odlišného. Jak nakonec říká sám Pacidius: „A proto jakkoli je vše stále a znovu děleno, věci se přesto nerozpadají až na minima“ (s. 93). Některé závěry nám nápadně zapadají do Leibnizovy koncepce světa: v žádné části látky není nic bez pohybu, stejně jako v žádné části světa není nic bez života.

Na tomto závěru je vidět, jakým způsobem se Leibniz pokoušel o velkolepou syntézu částí aristotelské, potažmo scholastické metafyziky a moderních objevů ve fyzice. To Makovský komentuje ve třetí části své studie. Pro Aristotela se pohyb nějak nachází v jednotlivinách. Pohyb je přechodem z možnosti do uskutečnění; každá věc má nějaké přirozené místo, ke kterému směřuje; pohyb naplňuje přirozený účel (*telos*) či vlastní dokonalost (*entelecheia*) věci. Zásadní milníky vědy o pohybu pak představuje dvojice novověkých myslitelů, Descartes a Galileo. V novověku se vytrácí „kvalitativnost“ a účelnost pohybu. Pohyb se stává čím dál více kvantitativním, vyčíslitelným, zajímá nás na něm hlavně jeho „geometrická stopa“ (s. 173). Nauka o pohybu se tak matematizuje a pozornost se obrací spíše k zákonům pohybu, a odhlíží tedy od osifikované představy, že pohyb má nějakou vnitřní „podstatu“.

Zajímavá čtvrtá část Makovského studie nám konečně nabízí hlavní chod, kterým je konfrontace Leibnizovy přírodní filosofie s jeho metafyz-

zikou. Makovský zde představuje, jakým způsobem se Leibnizova filosofie vyvinula do jeho vyspělých nauk. Kdo má stále ještě pocit, že podle Leibnize existují pouze imateriální, oduševnělé monády, nechť se nechá poučit touto kapitolou. Leibnizův univerzální jazyk „na každý pád musí zahrnovat substance (tělesné a netělesné)“ (s. 237). Bez netělesných jsoucnen však „nelze uvažovat žádný určitý pohyb, tvar ani velikost“ (s. 246). Zde je zřetelné, že ačkoli byl Leibniz progresivním vědcem a špičkovým matematikem své doby, neměl v úmyslu se vzdát scholastické ideje syntézy mezi *všemi* druhy (nejen) lidského poznání.

Makovský sice brilantně demonstruje vývoj Leibnizova pojetí substance, je ale trochu škoda, že příliš neproblematizuje monády, které mají být „metafyzickými“ body a konstituovat materiální svět, neboť to už by se blížil (ačkoli by se snad nikdy zcela nepřiblížil) nedosažitelnému vrcholu Leibnizovy metafyziky. Přitom právě „monadologie“ představuje největší záhadu Leibnizovy filosofie. Jak mohl přírodní filosof a vědec Leibnizova ražení zastávat z dnešního pohledu tak obskurní teorii? Jak může svět imateriálních monád vysvětlit jevy fyzikálního světa? Slovy samotného Makovského, může vůbec být nalezena kontinuita mezi různými, často i protikladnými stanovisky Leibnizovy filosofie?²

Makovský končí svůj výklad domyšlením své pozice. Nekonečno „je nanejvýš užitečnou (geometrickou) fikcí vně řady konečných prvků“ (s. 326). Měli bychom je snad považovat spíše za jakési relační (nikoli absolutní) určení, které jednoduše vymezuje oblast větší či menší, než kterou můžeme označit čísly (s. 328). Nakonec uznává, že odpovědi na otázky z dialogu „se promění v další otázky [...] a východisko z labyrintu v další labyrint.“ (s. 330)

Makovského studie je jednoznačně velkou událostí pro čtenáře Leibnizovy přírodní filosofie. Přestože nekopíruje strukturu dialogu *Pacidius Philalethovi* ani se nevyjadřuje ke všem jeho argumentům, tato analýza je bohatě vynahrazena rozbory mnohých dalších, a to nejen Leibnizových, textů. Velmi sympaticky zdůrazňuje základní kameny Leibnizovy filosofie, které nemusejí být vždy zřetelné, ale které bychom vždy v jeho textech měli tušit. Nekonečné kroužení kolem aporií během výkladu je nejen pochopitelné, ale snad i vhodné – jedná se konečně o nekonečno.

Čtenáři, kteří ve studii očekávají jasné a precizní vyjadřování, možná budou zprvu rozpačití: Makovského styl se vyznačuje kombinací podivné hegelštiny (neustále se něco vyjevuje, klade, či se ze sebe vyděluje a příroda

² Viz také Jan Makovský a Martin Škára, „Avant-propos,“ *Filosofický časopis* 67, speciální číslo *Leibniz et leibnizianismes* (2019): 7–8.

sama zavání něčím přímo mystickým), ale pak jsme uneseni tu nějakým brilantně formulovaným sofistikovaným vhladem, tu nevídanou všestranností a autorovou schopností nenásilně přepínat mezi pohledy současné i dávno překonané filosofie, fyziky i geometrie.

Bibliografie:

Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Pacidius Philalethi – Pacidius Philalethovi*. Přeložil Jan Makovský. Praha: Oikymenh, 2019.

Makovský, Jan a Martin Škára. „Avant-propos.“ *Filosofický časopis* 67, speciální číslo *Leibniz et leibnizianismes* (2019): 7–8.